

Nenad Popović

Svijet u sjeni: Ogled

Pelago, Zagreb, 2008., 135 str.

O hrvatskim gastarbajterima zna se mnogo. U Hrvatskoj, čak, postoji nekoliko ustanova koje proučavaju život toga dijela stanovništva. Znanstveno su ustanovljeni i pokazatelji te pojave – istražuje se koliko je kraće, duže ili trajno ljudi ostalo vani ili se namjeravaju vratiti iz zemalja u koje su se sami odlučili otići ili su tamo, čak, pozvani. Jedan se projekt dugoročno bavio “odljevom mozгова”, ukazivao na uzroke i ustvrdio da odlazak nije samo posljedica težnje za materijalnim prosperitetom, nego i želja za povoljnijim uvjetima rada onih koji život posvećuju težnji za otkrićima. Institut za migracije i narodnosti, te specijalizirana grupa na Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu, prezentirala je javnosti mnoštvo činjenica koje od početka 60-ih godina prošloga stoljeća predstavljaju nezaobilazan dio društvene stvarnosti. Hrvatska matica iseljenika nastoji ovu pojavu ne samo rasvijetliti, nego i održati vezu s iseljenicima, ukazujući na potrebu njegovanja zavičajnoga nasljeđa.

Namjera Nenada Popovića nije bila kvantifikacija ili sistematizacija navedene pojave među migrantima – gastarbajterima, koliko god posljednji izraz rogobatno zvučao. Tek se usputno bavio i tom stranom njihova života. Popović dokazuje koliko je upoznat s njezinom genezom u proteklim desetljećima, ali i zna kako se njihovi sudionici tretiraju u zemljama u kojima su se našli, kao i kakva je percepcija njih u domovini, državi, užoj zajednici ili obitelji. No, to nije ono jedino što predstavlja vrijednost ove knjige. I drugi su autori obrađivali navedenu tematiku i možda po profesionalnoj vokaciji znaju i više o toj skupini stanovništva. Ono po čemu je ova knjiga zanimljiva je način na koji Popović pristupa tematici. U knjizi nalazimo što se inače ne nalazi u literaturi ili se doznaje iz priča onih koji su pod snažnim dojmom odvojenosti od dotadašnje sredine i sami došli do nekih zaključaka. I pisac je u mlađim godinama izbivao iz domovine i već tada je, a još više kasnije, shvatio koje su to bitne implikacije vezane uz status “izmještenih” osoba. Naposljetku je odlučio svoje dojmove, pretočene u spoznaje, predložiti javnosti. Tek je sada postalo jasno koliko je dugo svoje uspomene čuvao, uspoređujući ih sa znanjima do kojih su došli drugi znanstvenici ili književnici, poput Czesława Miłosza. Međutim, to nisu bile pozajmice. Nenad Popović je suviše misaon, upućen na bogatstvo literature koja se na nekoliko jezika odnosi na navedenu pojavu da bi se mogla umanjiti njegova originalnost. Ono što je imao za reći, nije ni ugađanje pojednostavljenoj slici “radnika na privremenom radu u inozemstvu” – kako se nekada neadekvatno

Copyright © 2008 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research in Zagreb
Sva prava pridržana – All rights reserved

govorilo. On je nesmiljeni kritičar svakoga pokušaja koji smiruje tenzije ove složene, kontradiktorne pojave, pogotovo ako je ideološki intonirana.

I u socijalističkim i u postsocijalističkim društvima nešto je zajedničko onima koji su se otisnuli u tuđinu, zbudjeni između osjećaja koliko im mnogo znači primarno pripadanje i uvjerenja da im dotadašnja sredina nije dovoljno osiguravala sve veće životne potrebe. I nakon odlaska ostali su nedovoljno sigurni koje im je od ova dva stremjenja prioritetnije. Nedoumice neće nestati ni u danima praznika koje će provesti u mjestu svoje mladosti, čak će se povećati. Tek će njihovi potomci osjećati manju nesigurnost u novoj sredini.

Nenad Popović s rijetkim se udubljanjem upušta u istraživanje ove prastare teme. Nije slučajno za njezinu ilustraciju navodio one pisce koji su unosili više svjetla u shvaćanju položaja ljudi s društvenih rubova. Davno je on pisao o knjizi Hansa Mayera *Autsajderi*. Samo, tada se nije moglo znati otkud njemu takav interes za njihovu sudbinu. Sada shvaćamo da se Mayerovim autsajderima mogu priključiti i gastarbajteri.

Prve stranice knjige bave se analizom strane riječi – gastarbajter, pa autor poseže i za pojedinim europskim jezicima radi pojašnjenja pojma. Čitatelj se tako uvodi u tekst, ali tek stranice koje slijede otkrivaju istine koje su autora najviše zaokupljale. Autor taj “svijet u sjeni” nastoji prikazati onako kako ga je on doživio, ali i otvoriti dovoljno pitanja ne bi li i čitatelja potaknuo na razmišljanje. Asocijacije izazivaju snažan dojam i nije jednostavno objasniti kako je moguće poigravati se s ozbiljnim pitanjima, a opet o predmetu istraživanja izreći više istina nego je to uobičajeno. Tim više što ova knjiga ima svega devedesetak stranica i još tridesetak stranica dodataka, koje detaljnije rasvjetljavaju autorove intencije.

U knjizi nalazimo i fotografije, davnu naklonost Nenada Popovića, koje on, po mnogo čemu sudeći, smatra vjernim prikazom čovjekovih stanja i njegove “duše”. “Fotografija nikad ne laže” – naslov je jednoga poglavlja u knjizi Stanleyja Cohena *Stanje poricanja*. Nemaju, međutim, sve fotografije takav značaj (ovisi i o kutu gledanja – rekao bi jedan filozof), ali imaju ih one čiju je poruku teško osporiti i njihovu istinu zamijeniti nečim drugim. I upravo takve fotografije autor pronalazi (kao što je to ostvarivao i fotografijama koje je uvrštavao u neke pothvate izdavačkoga poduzeća *Durieux*). Iz pogleda i položaja tijela onih koji odlaze ili dolaze, iz prenapregnutih torbi, prema izgledu zgrada u kojima su smješteni gastarbajteri, Popović će očitovati više nego što njihov život objašnjava standardizirano javno mnijenje. On to uspijeva i preko priloženih rječitih crteža Dragutina Trumbetaša, koji dočaravaju položaj naših radnica i radnika u Njemačkoj, i gdje još ne.

Iznimnom imaginacijom autor uranja u psihički život ovih ljudi i to je najvrjedniji dio knjige. Kad čuje što ti nevoljnici, ali i sretnici, rjeđe hvalisavci, govore, iako često i šute, on tu enigmu zaodijeva u govor koji razotkriva njihovu ambivalentnu situaciju.

Ne zaboravlja ni one koji u domovini ostaju bez jednoga ili više ukućana, srodnika, prijatelja. Kako ispuniti prazninu koja se javlja njihovim odlaskom? Jer, “odjednom jedno mjesto ostaje prazno, samo tako, a da nije posrijedi smrt, bolest ili nešto slično. Jedan napušta scenu, odlazi u garderobu, nestaje na stražnji izlaz” (str. 43). Odlazak se tiče svih, “bio je to kolektivni poraz, okrutni bljesak istine. I svijesti o nemoći prisutnih da spriječe tužan događaj, odlazak jednoga od njih” (str. 43). Oni koji ostaju ne samo da im zavide, jer neke prednosti odlaska su nesumnjive, nego i nastoje racionalizirati gubitak. Otud i utjeha da “Švabe štede i ništa ne jedu, a ne kao mi koji stalno jedemo odojke i pijemo gemove...” (str. 43). Oni “rade krvavo”, a mi “znamo živjeti” (str. 43).

A onaj koji je teška srca napustio zavičaj, kako on podnosi promjenu? Stari je život bio ispunjen “deficitom i tugom” i zato ga nova sredina ne može još više razočarati. On zna da mu ona nije ništa dužna. “... ne mora je zavoljeti, no on joj nikad neće ništa stvarno zamjeriti. Zovu ga gostom, ali on zna da to nije tako. Primljen je ne kao gost, već kao rekonvalescent. Nakon traume. *Svojevoljnog* odlaska, onog najgoreg” (str. 52). Kad tek dođe, i “ukoliko nema sreće”, njemu se na poslu nadređeni prepotentno obraćaju, “na način na koji se roditelji obraćaju djeci koja još ne znaju govoriti” (str. 54). “Bespomoćni gastarbajter za pokretnom trakom sa svojih trideset godina vraćen je u stanje djeteta. Prati usnice što mu se to govori i naređuje; ne usuđuje se odgovoriti, on samo parira. Smiješni lutak koji kima glavom. Zna se zaoriti smijeh po cijeloj hali koliko je glup” (str. 54).

U početku je sam, možda u sobici “liže rane”, ukoliko ne odlazi na kolodvor gdje će susresti zemljake. Kad samoću ne može više podnijeti, usudi se na kavu pozvati susjeda. Ako ovaj poziv prihvati, obradovat će se. Kasnije, pogotovo ako mu se i obitelj pridruži, i djeca pođu u školu, situacija se mijenja. On više nije “nulti čovjek”, sada već sjedi na terasi sa starosjediocima, postaje punopravni član društva, konverzacija teče lako. No, kad razgovor postaje dublji i ljudi se počinju sjećati onoga iz davnine, “počinje limit”. Tu Popović pokazuje sposobnost uočavanja dokle teče dotadašnje razumijevanje i spontani razgovor. Kako se tada ponaša “naš čovjek”? “Polako se ograničavaš na slušanje, puniš čaše, samo još asistiraš. S njima nemaš zajednička sjećanja, nemaš diferencirani vokabular za takav dublji, asocijativni i aluzivni diskurs. Duhovitosti, ironije, školski, lokalni i drugi slengovi, s onu stranu govora koji si naučio na poslu, od televizije, sportskih novina, ženskih žurnala. Dotičeš dno. Imitirati ih bilo bi kompromitirajuće, čak se i ne smiješ odviše znalački smijati na njihove anegdote. Ono, pak, s čim bi ti mogao sudjelovati u toj fazi razgovora ne bi zazvučalo samo malo egzotično, prekinulo bi nit filma, atmosferu. ‘Znate, i kod nas u Livnu’, zvučalo bi plošno, poopćavajuće. Ljudi bi se prenuli, spustili na razinu pristojnosti: ‘Ma nemojte, pa da’” (str. 59).

Kako se stara sredina, po još jednom modelu odnosi prema onome tko je “uspio”? Situirao se, oženio strankinjom, pa je sve manje “naš”. Ili, on je naš, ali u inozemstvu. Pa i to u najboljem slučaju. Najčešće, on je “poopćen, nepopravljivo je stranac: gradi li kuću na moru pravi stranac ili ‘dugogodišnji’ gastarbajter, svejedno je. Inkluzija tamo povlači za sobom getoizaciju ovdje. Dovodjenjem muža ili žene na predstavljanje i upoznavanje završen je prvi čin” (str. 32). Pa i šutnja o

njemu sve je veća, nedorečenosti su sve manje. Nova iskustva na ovim područjima Europe pokazuju da su nestajale ili se prorjeđivale čitave grupe stanovništva, pa se smatra da su naši ljudi u inozemstvu ipak doživljavali “manje zlo”. Njihovo odsustvo je “dobrovoljno”. – i tako se može rezonirati. “Gastarbajterske sudbine inteligencija vjerojatno doživljava kao operetu. Uostalom, kaj im fali? (Drugima fali glava, kuća, sestra)”. (str. 67). Popović će još prije reći što je tako promijenjenoj percepciji pridonijelo. “Godina 1991., pak, omeđuje lavinu gastarbajterstva jer se tada slika opet zamučuje. Zbog vojne agresije na Hrvatsku i ratnoga stanja, do ljeta 1995. s ogromnim valovima ljudi u bijegu ponovno se bježi i sklanja u inozemstvo. Koji su omjeri čistih gastarbajtera i izbjeglica od 1991. dalje, naprečac je teško reći. Također, teško je reći tko je čisti gastarbajter, a tko čisti izbjeglica. Dolazi do prelijevanja dviju formi, klasičnoga političkog emigranta i gastarbajtera” (str. 25).

Je li se stanje života gastarbajtera iz Hrvatske promijenilo i počinju li u sjenu koja ih je prekrivala prodirati traci svjetla koji je prorjeđuju? Iz anonimnosti prvi su izašli oni koji su stekli svjetska priznanja za postignuća na raznim područjima života, iako takvi pojedinci nisu ovdje uvijek prihvaćeni onako kako se moglo očekivati. Oni Hrvati koji i dalje borave u imigrantskoj sjeni, a takvih je prema podacima iz 2006. više od 700.000 (str. 89), shvaćaju da im je dotadašnji status pružio zaštitu onda kad im je bilo najpotrebnije, iako i dalje osjećaju svoju podijeljenost. I tek generacije njihovih potomaka prestaju se zamarati pitanjem pripadanja, postajući sugrađanima s izgledima za boljitak kakav teže mogu očekivati u tranzicijskoj demokraciji. U nekadašnjoj domovini simpatije za gastarbajtere se i dalje mogu održavati, što znači i na javnoj razini, iako su tu vezane uz njihovu instrumentalizaciju. Politika im je uzimala zaradu, sada im i dušu može dijeliti. “Prevareni su u prvom redu za osjećaje” (str. 86). Dakako, i dalje vrijedi: “Ostajte ondje i šaljite novac...” (str. 86).

Njihovi čisti sentiment, te direktna pomoć Hrvatskoj koja je stradavala u nedavnom ratu, zloupotrijebljeni su. Postali su “korisni idioti”. Pa i oni Hrvati u Bosni i Hercegovini, neadekvatno predočeni kao dijaspora, “tužni” narod “kojem treba dati pravo glasa i upravljanja maticom zemljom sve do njihovoga logičnog pripojenja. Kanadski, australski, američki, zapadnoeuropski Hrvati ostali su tek *quantité négligeable*, privremena božićna dekoracija... Istom triku ‘dijasporizacije’ nasjeli su tijekom devedesetih hrvatski Srbi, bosanski, humano preseljeni, Hrvati (koji danas mogu uživati u blagodatima stanovanja u Kninu i Kistanjama), a isto tako i Hrvati Hercegovci – inače klasična i tragična gastarbajterska populacija, koja je domovinski izdizajnirana na autistički minoritet u svojoj zemlji, te soldate i glasačku mašinu u drugoj. Ne bi čudilo da se nakon svega upravo oni još i najbolje osjećaju kao gastarbajteri u Njemačkoj: *depaysé* (iz-zemljeni) iz obje svoje ‘matice zemlje’” (str. 86).

Posljednje su rečenice već vokabular politike, a ona nije prioritetna u autorovom pristupu. Njega najviše zanima intimni, skriveni – taj važni dio života migranata. Autor će sjenu u kojoj oni žive doživjeti kao poticaj da iz nje proizvede nekonvencionalno i izazovno djelo. Kojemu žanru ono pripada? Podnaslov kaže da je

to ogled. On to i jest, ali je i emanacija znanja iz nekoliko disciplina društvenih znanosti, protkanih autorovim sposobnostima da se uživi u psihi ljudi koji dijele dvije domovine ili imaju tek jednu novu.

Nikola Dugandžija
Zagreb